

รู้หลักก่อน แล้วศึกษา และสอนให้ได้ผล

Understanding the Principle of Buddhism Study

มานิต สุทธสกุล

รองศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชาวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) 2551 รู้หลักก่อน แล้วศึกษา และสอนให้ได้ผล

กรุงเทพฯ: ธรรมสภา ศูนย์หนังสือพระพุทธศาสนา

หนังสือชื่อ “รู้หลักก่อน แล้วศึกษา และสอนให้ได้ผล” นี้ เป็นการประมวลจากหนังสือต่าง ๆ จำนวน 4 เล่ม คือ ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา การศึกษาลับง่าย ผู้การศึกษาแนวพุทธ และ พุทธวิธีในการสอน ซึ่งสำนักพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม ขออนุญาตพิมพ์เพื่อเผยแพร่ธรรมให้อ่านวยประโยชน์กว้างขวางออกไป¹

หนังสือเล่มนี้น่าสนใจตรงที่ผู้เขียนเริ่มจากการใช้ “หลักวิชาการ” โดยนำ “ลักษณะการตัดสินใจธรรมวินัย ๘ ประการ” ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้แก่พระนางมหาปราชชาติโคตรมี และ “ลักษณะการตัดสินใจธรรมวินัย ๙ ประการ” ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้แก่พระอุบาลี โดยใช้หลักธรรมหรือลักษณะที่ใช้ในการตัดสินใจธรรมวินัยในสองหมวดนี้ มาใช้เป็น Criteria หรือข้อพิจารณาในการคัดเลือกหลักการหรือลักษณะของธรรมะในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ดีของ “การศึกษา” โดยเฉพาะในการศึกษา ค้นคว้า วิเคราะห์ หรือสังเคราะห์อย่างเป็นระบบ ก่อนที่จะสรุปเป็นความรู้หรือคำตอบถูกต้อง น่าเชื่อถือ หรือเป็นที่ยอมรับ ซึ่งจำเป็นจะต้องอาศัยหลักการ แนวคิด หรือกรอบแนวคิดที่ใช้ในการพิจารณาที่ถูกต้องก่อน และท่านพระอาจารย์พรหมคุณาภรณ์ ผู้เขียน ก็ได้อธิบายและสรุปให้เห็นลักษณะสำคัญของพระพุทธศาสนาจากเรื่องลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา และได้สรุปเป็นลักษณะของพระพุทธศาสนา ๑๕ ลักษณะด้วยกัน ดังนี้

ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา

ในหนังสือ “ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา” ผู้เขียนได้นำเสนอ หลักเกณฑ์หรือลักษณะตัดสินใจธรรมวินัย ๘ ชุดที่หนึ่ง เพื่อใช้สำหรับพิจารณาว่า ธรรมะที่มีการยกมากล่าวอ้างหรือประพฤติปฏิบัติ นั้น เป็นไปตามลักษณะ ๘ ประการต่อไปนี้หรือไม่ ได้แก่ ต้องเป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อ วิริยะ หรือคลายหายคิดเป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อ วิสัยโยค หรือหลุดจากความทุกข์ เป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อ อปยะ หรือไม่พอกพูนกิเลส เป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อ อปิจจตา หรือความมกน้อย เป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อ สันตุลฐิ หรือความสันโดษ เป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อ ปวิเวก หรือความสงัด เป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อ วิริยารัมภะ หรือการระดมความเพียร และเป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อ สุภรตา หรือความเลื่องง่าย นอกจากนี้ ยังนำเสนอหลักเกณฑ์สำหรับการตัดสินใจธรรมวินัยชุดที่สอง ซึ่งใช้เป็นหลักสำหรับการตัดสินใจเพื่อจักได้พิจารณาว่า ธรรมเหล่าใดเข้ากับหลักนี้ถือเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าและเป็นพระธรรมวินัย

¹ ดูใน คำอนุโมทนา พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) รู้หลักก่อน แล้วศึกษา และสอนให้ได้ผล กรุงเทพฯ: ธรรมสภา ศูนย์หนังสือพระพุทธศาสนา ๒๕๕๑

หรือไม่ ถ้าไม่เข้ากับหลักการที่หยิบยกมาเป็น Criteria หรือข้อพิจารณาเหล่านี้ ก็ไม่ยอมรับ หรือไม่ถือว่าเป็นหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ลักษณะศีลศีลธรรมวินัยนี้ มี ๑ ประการ ได้แก่ **เอกัณตนิพพิทา** เป็นไปเพื่อความหน่ายสิ้นเชิง **วิราคะ** เป็นไปเพื่อการคลายความยึดติด **นิโรธ** เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ **อุปสมะ** เป็นไปเพื่อความสงบระงับ **อภิญญา** เป็นไปเพื่อความรู้อย่างเฉพาะ **สัมโพธิะ** เป็นไปเพื่อการตรัสรู้ และ **นิพพาน** เป็นไปเพื่อนิพพาน²

โดยผู้เขียนสรุปไว้ว่า หลักเกณฑ์หรือลักษณะศีลศีลธรรมวินัยทั้งสองหมวดข้างต้นนี้อาจถือได้ว่าเป็น “ลักษณะชั้นใน” หรือเป็นเนื้อในของพระพุทธศาสนา สำหรับวินิจฉัยว่าเป็นคำสอนที่แท้จริงที่ควรจะนำไปใช้หรือไม่ แต่ยังมี “ลักษณะชั้นนอก” หรือลักษณะทั่วไป หรือเป็นลักษณะที่ใช้สำหรับการทำความเข้าใจขั้นต้น³ ซึ่งประกอบด้วย ๑๕ ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ ๑ คำสอนเป็นกลาง ปฏิบัติสายกลาง คือ นอกจากจะไม่สุดโต่งไปในทางความคิดอย่างใดอย่างหนึ่ง และไม่สุดโต่งในทางปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ศาสนาพุทธ เป็นหลักธรรมที่ไม่ได้เป็นทั้งจิตนิยมหรือวัตถุนิยม หากแต่มีทั้งนามและรูป ซึ่งเรียกรวมเข้าด้วยกันเป็นเป็นคำเดียวกันว่า “นามรูป” คือ เห็นว่ามีทั้งสองอย่างและสำคัญทั้งสองอย่าง โดยทั้งนามและรูปต่างอิงอาศัยเนื่องกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน⁴

ลักษณะที่ ๒ มีหลักการเป็นสากล คือการเป็นสากลทั้งความคิดและในการปฏิบัติ คำสอนเกี่ยวกับสังฆธรรมของพระพุทธศาสนาสอนความจริงที่เป็นกลาง ๆ ไม่ขึ้นกับบุคคล กลุ่ม เหล่า หรือแม้แต่พระพุทธศาสนาเอง โดยเฉพาะคำสอนว่า ความจริงเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ตามธรรมดาหรือเป็น กฎธรรมชาติ นั้นเอง⁵ **ลักษณะที่ ๓** ถือสำคัญทั้งสาระและรูปแบบตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา บัญญัติให้มีองค์ประกอบทั้งสองอย่างควบคู่กัน คือ ธรรมกับวินัย ธรรม คือ หลักความจริง ซึ่งมีอยู่ตามธรรมชาติและบุคคลสามารถจะเข้าถึงได้ ในขณะที่ วินัย เป็นการจัดตั้งและการจัดการเป็นรูปแบบ เป็นระบบ เป็นกฎเกณฑ์ หรือเป็นสิ่งที่มนุษย์บัญญัติหรือกำหนดขึ้น วินัยเป็นเรื่องของการจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่เน้นทางวัตถุและเป็นเรื่องของสังคม ธรรมและวินัยจึงสัมพันธ์กัน และพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญทั้งกับธรรมและวินัย ให้ความสำคัญทั้งกับบุคคลและระบบ ให้ความสำคัญทั้งกับปัจเจกชนและกับสังคม และให้ความสำคัญทั้งกับสาระและรูปแบบ มีความสมดุลเกื้อกูลซึ่งกันและกัน อิงอาศัยกันและประสานสัมพันธ์กัน รวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือเป็นเอกพจน์ว่า “ธรรมวินัย”⁶

ลักษณะที่ ๔ เป็นกรรมวาท กิริยาท วิริยาท หมายความว่า พระพุทธศาสนาสอนหลักกรรม สอนว่าการกระทำมีจริง เป็น “กรรมวาทะ” สอนว่าทำแล้วเป็นทำ เป็น “กิริยาทะ” สอนว่าความเพียรพยายามมีผลจริง ให้ทำการด้วยความเพียรพยายาม เป็น “วิริยาทะ” ให้ความสำคัญกับความเพียร หลักธรรมนี้สอนไว้ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ คือ ประการแรก เพื่อให้ไม่ให้เป็นคนโดยชาติกำเนิด แต่ให้แบ่งด้วยการกระทำ ความประพฤติ ประการที่สอง เพื่อให้รับผิดชอบตนเอง ให้มีการสำรวจตนเองเป็นเบื้องต้นแรกก่อน และประการที่สาม เพื่อสอนให้รู้จักพึงตนเอง ไม่ฝากโชคชะตาไว้กับปัจจัยภายนอกหรือฝากไว้กับโชคชะตา โดยเฉพาะการสอนให้แยกให้ค้ำระหว่างหลักธรรมกับลัทธิ ที่ผิด⁷

² เพิ่งอ้างหน้า ๑ – ๔.

³ เพิ่งอ้าง, หน้า ๔ – ๖.

⁴ เพิ่งอ้าง, หน้า ๑ – ๑๑.

⁵ เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๔ – ๑๖.

⁶ เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๗ – ๒๑.

⁷ เพิ่งอ้าง, หน้า ๒๔ – ๒๘.

ลักษณะที่ ๕ เป็นวิภาษวาท วิภาษวาท คือ การแสดงความจริงหรือการสอนโดยแยกแยะจำแนก ไม่มองความจริงเพียงด้านเดียว และไม่ตีคลุมลงไปหรือเหมาคลุมว่าเป็นทั้งหมด ซึ่งทำให้มีการผูกขาดความจริงได้โดยง่าย ไม่ดิ่งไปอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ลงความเห็นเพียงด้านเดียว หรือที่เรียกว่า “เอียงสวาท” คือ ตอบแบบดิ่งไปข้างใดข้างหนึ่ง ตอบปฏิเสธหรือตอบรับไปเพียงอย่างเดียว แต่มองความจริงแบบแยกแยะและจำแนกครบทุกด้าน⁸

ลักษณะที่ ๖ มุ่งอิสรภาพ พระพุทธศาสนา นอกจากจะมี “วิมุตติ” หรือความมีอิสรภาพเป็นจุดหมายสำคัญแล้ว ยังมี “อิสรภาพ” เป็นหลักการทั่วไปที่สำคัญด้วย นั่นคือ ธรรมวินัยที่สอนไว้มากมายนั้น ทั้งหมดมีจุดหมายเดียว คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์และกิเลสทั้งปวง สอนให้เราอิสรภาพโดยฝึกตนให้รู้จักที่จะไม่ยึดติดถ้อยมั่นในสิ่งทั้งหลาย⁹

ลักษณะที่ ๗ เป็นศาสนาแห่งปัญญา กล่าวคือ พุทธศาสนาถือว่าปัญญาเป็นธรรมสูงสุด ไม่ใช่ศาสนาแห่ง “ศรัทธา” ไม่ใช่ศาสนาที่ยึดเอา “สมาธิ” เป็นตัวตัดสิน และไม่ใช่มิเพียง “ศีล” หากแต่พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับ “ปัญญา” ศรัทธาก็มีเพื่อปัญญา การมีศีลวัตรนั้น ก็เพื่อประดับประดาจนกระทั่งเกิดปัญญา หรือช่วยให้เกิดสมาธิ ก่อนที่สมาธิจะช่วยนำไปสู่ “ปัญญา”¹⁰

ลักษณะที่ ๘ สอนหลักอนัตตา ซึ่งถือเป็นหลักสำคัญเกี่ยวกับความจริงทั้งหลาย หรือสภาวะธรรมของสิ่งต่าง ๆ ตามหลักพระพุทธศาสนา คือ หลักอนัตตา ในขณะที่มนุษย์รู้จัก รักษา ยึดติด ฝักแน่น และมีความรู้สึกผูกพันอยู่กับ “อัตตา” พระพุทธศาสนาเท่านั้นที่สอน “หลักอนัตตา” โดยสอนว่า สิ่งทั้งหลายหรือ “ขันธ” ทั้ง ๕ “ไม่มีตัวคงที่ แต่ประกอบขึ้นจากปัจจัยย่อย ๆ มาประมวลเข้าด้วยกัน สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีสิ่งใดมีหรือเป็นอยู่โดยลำพังตัวเอง ไม่มีใครหรือสิ่งใดเป็นเจ้าของ ผู้ครอบครอง หรือบังคับบัญชาให้เป็นไปตามที่ต้องการได้ นั่นคือ “หลักอนัตตา” ในระดับของสังขารทั่วไป¹¹

ลักษณะที่ ๙ มองตามเหตุปัจจัย ตามหลักอนัตตา พระพุทธศาสนา มองสิ่งทั้งหลายว่าเป็นไปตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย นั่นคือ “สิ่งทั้งหลายไม่ได้มีอยู่ตามลำพังตน หากแต่อิงอาศัยกันและกันและเป็นไปตามเหตุปัจจัย คล้าย ๆ กับ “หลักสัมพันธภาพ” หรือ Relativity ซึ่งได้แก่ หลักอิทัปปิจจยตา หรือที่นิยมเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ถึงกับมีคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เคียดศรีว่า การเห็นปฏิจจสมุปบาทคือการเห็นธรรม¹²

ลักษณะที่ ๑๐ เชื่อว่ามนุษย์ประเสริฐด้วยการฝึกฝนพัฒนา พระพุทธศาสนาขอรับในความสำคัญของมนุษย์ว่า มีภาวะของการเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และฝึกจนถึงขั้นเป็น “สัตว์ประเสริฐ” ได้¹³

ลักษณะที่ ๑๑ เป็นศาสนาแห่งการศึกษา พระพุทธศาสนา นำเอาการศึกษาเข้ามาเป็นสาระสำคัญ เป็นเนื้อแท้ของการดำเนินชีวิต และทำให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นการศึกษา พระพุทธศาสนา สอน “มรรค” ซึ่งแปลว่า ทางในการดำเนินชีวิต พระพุทธเจ้าตรัสเรียกมรรคอีกอย่างหนึ่งว่า พรหมจริยะ ซึ่งแปลว่า จริยธรรมอันประเสริฐ หรือหลักการดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ ซึ่งได้แก่ มรรค ๘ โดยจัดประเภทของมรรคได้ เป็น ศีล สมาธิ และปัญญา ศาสนา

⁸ เพิ่งอ้าง, หน้า ๒๕ – ๓๒.

⁹ เพิ่งอ้าง, หน้า ๓๓ – ๓๖.

¹⁰ เพิ่งอ้าง, หน้า ๓๘ – ๔๑.

¹¹ เพิ่งอ้าง, หน้า ๔๔ – ๔๕.

¹² เพิ่งอ้าง, หน้า ๔๗ – ๔๘.

¹³ เพิ่งอ้าง, หน้า ๔๙ – ๕๑.

พุทธจึงเป็นศาสนาที่สอนว่า การดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่เป็นการศึกษา และหลักการดำเนินชีวิตอันประเสริฐหรือชีวิตที่ดีงาม คือ ชีวิตแห่งการศึกษา และการฝึกฝนให้มีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องนั่นเอง¹⁴

ลักษณะที่ ๑๒ ให้ความสำคัญทั้งแก่ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก นั่นคือ การเน้นให้มีคุณภาพหรือความสมดุลพอดี หลักศาสนาพุทธให้ความสำคัญในการฝึกทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก คือ “ปรโตโมสะ” แปลว่า อิทธิพลหรือเสียงจากภายนอก และ “โยนิโสมนสิการ” แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย หรือการพิจารณาโดยแยบคาย รู้จักคิด และคิดเป็น¹⁵

ลักษณะที่ ๑๓ สอนให้มนุษย์ตื่นตัวด้วยความไม่ประมาท พระพุทธศาสนาสอนว่า ธรรมที่ให้ชีวิตชีวาแก่การปฏิบัติทั้งหมด คือ เป็นตัวกระตุ้นให้มีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา คือ “อัปปมาทธรรม” หรือความไม่ประมาท พระพุทธเจ้าจึงตรัสอัปปมาทธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่ครอบคลุมธรรมอื่น ๆ จุรรอยเท้าช้างและดรัสเป็นปัจฉิมวาจาไว้ด้วย พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่สอนให้เราเป็นคนไม่ประมาท ไม่ผัดผ่อน ไม่ละเลย ไม่นิ่งเฉย และไม่เฉื่อยชา และสอนให้คนมีความกระตือรือร้น เร่งรัดตนในการบำเพ็ญเพียรในกิจหน้าที่ โดยเฉพาะสอนให้มีสติระลึกรู้และตื่นตัวอยู่เสมอ¹⁶

ลักษณะที่ ๑๔ เห็นทุกข์แต่เป็นสุข หรือทุกข์เพื่อเห็น แต่สุขเพื่อเป็น มุ่งสอนให้รู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง สอนให้รู้ว่า โลกและชีวิตเกิดจากองค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่ไม่เที่ยง ไม่คงที่ เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป หรือที่เรารู้จักกันดีในชื่อรวมว่า ไตรลักษณ์ พระพุทธศาสนาสอนให้มองโลกและชีวิตตามความเป็นจริง สอนให้เห็นความทุกข์ตามที่มีอยู่จริง และสอนให้เผชิญหน้ากับความทุกข์นั้น ไม่เลียงหรือหลบหนี หรือมองดูทุกข์อย่างรู้เท่าทัน และด้วยความรู้เท่าทันในความทุกข์นั้นเอง จึงทำให้มนุษย์สามารถพัฒนาหรือฝึกตนให้มีปัญญา มีจิตใจที่ปลอดโปร่ง มีอิสระ และไม่ถูกความทุกข์นั้นบีบคั้นทรมานจนทนไม่ได้¹⁷

ลักษณะที่ ๑๕ มุ่งประโยชน์สุขเพื่อมวลชน พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เน้น “พหูชนสุขาเย” คือ ความมุ่งหมายเพื่อประโยชน์สุขของพหูชน ดังในครั้งเริ่มประกาศศาสนา พระพุทธองค์ทรงสั่งให้พระสาวกออกประกาศพระศาสนาด้วยความว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์แก่กุลแก่พหูชน เพื่อความสุขแก่พหูชน เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก”¹⁸

ในตอนท้ายของหนังสือเล่มแรกนี้ ผู้เขียนได้สรุปไว้ว่า ลักษณะสำคัญของพระพุทธศาสนา ไม่ได้มีเพียง ๑๕ ลักษณะ ผลจากการอาศัยข้อพิจารณาหรือ Criteria ในการตัดสินและสรุปหลักธรรมที่เป็นหลักการสำคัญ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะและเป็นลักษณะของธรรมในพระพุทธศาสนาไว้ พร้อมทั้งเตือนชาวพุทธไว้ว่า อย่า “มัวเมาว่า พระพุทธศาสนามีลักษณะที่ดีก็เลยได้แต่ชื่นชม แล้วไม่นำเอามาประพฤติปฏิบัติ เมื่อไม่นำมาประพฤติปฏิบัติปฏิบัติก็ไม่มี

¹⁴ เพิ่งอ้าง, หน้า ๕๔ – ๕๗.

¹⁵ เพิ่งอ้าง, หน้า ๕๘ – ๕๙.

¹⁶ เพิ่งอ้าง, หน้า ๖๑ – ๖๒.

¹⁷ เพิ่งอ้าง, หน้า ๖๓ – ๖๕.

¹⁸ เพิ่งอ้าง, หน้า ๖๖ – ๖๗.

ประโยชน์อะไร” หลักพุทธศาสนาจะเกิดประโยชน์อย่างแท้จริงก็ต่อเมื่อมีการนำมาปฏิบัติ และข้อสำคัญคือการศึกษาทำความเข้าใจ และจะต้องพยายามนำไปปฏิบัติให้ครบทุกแง่หรือทุกด้าน¹⁹

สำหรับในหนังสือ การศึกษาลับง่าย ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นว่า ธรรม ซึ่งถือว่าเป็น หลักทั่วไปของพระพุทธศาสนา และเราอาจนำมาพิจารณาในฐานะที่เป็น “หลักการศึกษา” คือ การนำเอาไตรสิกขาเข้ามาสู่ชีวิตของคน หรือการที่จะทำให้ชีวิตอยู่ดีมีสุขมาสู่บุคคล หลักการศึกษาในพระพุทธศาสนาเป็นการนำเอา “ไตรลักษณ์” คือ สิล สมาริ และปัญญาเข้ามาสู่ชีวิตของคนนั่นเอง จากหนังสือเรื่อง “การศึกษาลับง่าย” ผู้เขียนได้ชี้เข้าสู่หนังสือเล่มต่อมา คือ การศึกษาแนวพุทธ โดยผู้เขียนได้ให้อรรถาธิบายในรายละเอียดเกี่ยวกับสิล สมาริ ปัญญา รวมทั้งธรรมข้ออื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เนื้อหาจากสองเรื่องนี้เป็นแนวทางที่ช่วยให้ผู้อ่านสามารถนำมาใช้ประกอบการพิจารณารายละเอียดเนื้อหาวิชาที่เราศึกษา หรือแม้แต่หลักสูตรการศึกษาที่เราศึกษาอยู่ได้ว่า สิ่งที่เราเรียนหรือเรื่องที่เรากำลังศึกษานั้น เป็นการศึกษาหรือเป็น “สิกขา” อย่างไร เป็นการศึกษาที่ทำให้ชีวิตอยู่ดีมีสุขอย่างไร เป็นการศึกษาที่สัมพันธ์กับชีวิตหรือกิจกรรมของชีวิตอย่างไร เนื้อหาสาระส่วนใดที่เป็นการศึกษาความจริงที่เป็นธรรมดา หรือเป็น “สัจธรรม” และส่วนไหนเป็นการศึกษาความจริงในภาคปฏิบัติ หรือ “จริยธรรม” โดยเฉพาะสามารถใช้ตรวจสอบว่าการศึกษาของตัวเรานั้น เราได้รับการศึกษาหรือได้เรียนรู้ที่ถึงพร้อมทั้งการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมหรือมีพฤติกรรมที่ถูกต้อง การมีเจตนาหรือเรื่องเกี่ยวกับจิตใจที่ดี ที่มีความสุขหรือไม่ โดยเฉพาะการมีความรู้ความเข้าใจหรือปัญญาที่ถูกต้อง ดีงาม หรือเหมาะสมแล้วหรือไม่

การศึกษาลับง่าย

ในหนังสือ “การศึกษาลับง่าย” ผู้เขียนเริ่มจากการชี้ให้เห็นว่า หลักธรรมใหญ่ๆ และเป็นหลักธรรมทั่วไปของพระพุทธศาสนา คือ สิกขา ๓ และภาวนา ๔ เพราะการพูดถึงพุทธศาสนา คือ การนำเอาไตรสิกขาเข้ามาสู่ชีวิตของคน กล่าวในอีกนัยหนึ่ง คือ ไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของชีวิตหรือการที่จะทำให้ชีวิตอยู่ดีมีสุขนั่นเอง โดยอธิบายว่า “...คนเราพอเกิดมาแล้วก็ต้องพยายามเป็นอยู่ให้ดี เริ่มตั้งแต่เป็นอยู่ให้รอด คือมีชีวิตรอด แต่แค่รอดคงไม่พอ ต้องพยายามอยู่ให้ดี จะเป็นอยู่ให้ดีได้อย่างไร การที่จะเป็นอยู่ให้ดีก็ต้องศึกษานั่นเอง ตรงกับที่เราใช้ในปัจจุบันคือ การเรียนรู้...”²⁰ ก่อนที่จะอธิบายในลำดับต่อมาว่า การศึกษานั้นเป็นงานของชีวิต หรือเป็นหน้าที่ของทุกชีวิตถึงตอนนี้ก็มีคุณครูเข้ามา คุณครูมาช่วยเราในการให้การศึกษาหรือช่วยให้เราศึกษาอย่างได้ผล การช่วยให้ศึกษานี้เรียกว่า “การสอน” หรือ “ช่วยให้เรียนรู้”

เมื่อเด็กเริ่มดำเนินชีวิตหรือเริ่มความเป็นอยู่ เขาก็เริ่มศึกษา คือ พยายามให้ชีวิตของเขาเป็นอยู่ได้และเป็นอยู่ดี ในขั้นนี้ ครูก็จะเข้ามาช่วย เช่น เด็กยังเดินไม่เป็น ครูก็จะสอนให้เด็กเดิน ผู้ที่ช่วยให้เด็กศึกษาหรือฝึกเรียนรู้การเป็นอยู่ในขั้นพื้นฐานนี้ ก็คือ พ่อและแม่ ดังนั้น พระจึงเรียกพ่อแม่ว่าเป็น “บูรพาจารย์ หรือครูต้น”²¹

¹⁹ เพิ่งอ้าง, หน้า ๖๘ – ๗๑.

²⁰ เพิ่งอ้าง, หน้า ๗๘ – ๘๐.

²¹ เพิ่งอ้าง, หน้า ๘๐ – ๘๑.

สำหรับปัญหาว่า ครูสอนอะไร ผู้เขียนนำเสนอว่า ในพระพุทธศาสนาหรือพระพุทธเจ้า “...ทรงสอนความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดา...” การที่เราจะดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง เราก็ต้องรู้จักว่า “ธรรมดา” เป็นอย่างไร เพราะเมื่อเรารู้ “ธรรมดา” หรือ “รู้ความจริงที่เป็นธรรมดา” แล้ว เราจะได้ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้อย่างถูกต้อง เหมือนกับที่รู้ความจริงของไฟแล้ว ก็จะปฏิบัติต่อไฟได้ถูกต้อง และนำเอาไฟมาใช้ประโยชน์ได้ คำสอนประเภทแรกที่เกี่ยวกับ “ความจริงของธรรมดา” คือ ศัพท์สมัยใหม่ที่เรียกว่า “**สังขธรรม**” นอกจากนี้ ยังมีคำสอนประเภทที่สอง คือ ชื่อเรียกเรื่องของสังขธรรม หรือชื่อเรียกเรื่องของ “ธรรมดา” ที่เรียกร่องต่อมนุษย์ ซึ่งศัพท์สมัยใหม่เรียกว่า “**จริยธรรม**” จริยธรรมคือความจริงในภาคปฏิบัติการ ซึ่งสืบเนื่องมาจาก “ธรรมดา” ที่เรียกร่องว่า ถ้าต้องการเป็นอยู่ดีต้องทำอย่างนั้นอย่างนี้ ผู้ที่ประสงค์จะมีชีวิตตามสังขธรรมก็ต้องปฏิบัติตามชื่อเรียกเรื่องของธรรมดา หรือการปฏิบัติที่มีจริยธรรมนั่นเอง²²

เมื่อการศึกษาเป็นเรื่องของชีวิต คือ ชีวิตที่ต้องพยายามเป็นอยู่ให้ดี และต้องเป็นอยู่อย่างคิดตลอดเวลาแล้ว เรื่องของชีวิตจึงเป็นเรื่องทั้งกระบวนการ ซึ่งจะแยกกระจัดกระจายออกไปไม่ได้ การศึกษาจึงต้องเป็นการศึกษาเรื่องของชีวิตหรือกระบวนการของชีวิตทั้งหมด คือเป็นไตรสิกขา หรือการศึกษาชีวิตทั้ง ๓ ด้าน ได้แก่ การศึกษาในเรื่องของ **พฤติกรรม** การศึกษาเกี่ยวกับการมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมหรือสิ่งรอบตัวทั้งหมด การศึกษาเรื่องของ **จิตใจ** คือ การศึกษาเกี่ยวกับเจตจำนงหรือเจตนาที่เป็นจุดหมายหลักของเราในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะความสุขหรือความทุกข์ และ การศึกษาในเรื่องของ **ปัญญา** เพราะการที่เราจะเจตนาหรือสภาพของจิตใจในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างนั้น การประพฤติปฏิบัติในการมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและเจตนาของเราจึงขึ้นกับปัญญาหรือการมีความรู้ของเรา ว่าเรามีความเข้าใจอย่างไรและมีความเห็นอย่างไร เช่น ถ้าเรามีความเข้าใจว่า การกระทำอย่างนั้นอย่างนี้จะก่อให้เกิดผลดีหรือผลร้ายกับชีวิตของเราอย่างไร จะช่วยให้เราพ้นทุกข์หรือมีความสุขอย่างไร เราจึงได้มีพฤติกรรมหรือมีการกระทำที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างนั้น เป็นต้น ดังนั้น ในการเรียนและการสอน หรือหลักการการศึกษาและหลักการสอน จึงต้องมีทั้ง **ศีล** หรือพฤติกรรมในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกทั้งหมด **สมาธิ** คือสภาพจิตใจหรือเจตจำนง ซึ่งกำหนดความสัมพันธ์ของเรากับสิ่งแวดล้อม และ **ปัญญา** คือ การมีความคิดเห็น การมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องว่า การกระทำจะก่อให้เกิดผลอะไรตามมา เป็นผลดีหรือผลเสียอะไรบ้าง²³ ก่อนที่จะสรุปว่า หลักในการสอน คือ ต้องสอนให้ได้ครบทั้งไตรสิกขา²⁴

จากเรื่องการศึกษาฉบับง่าย ผู้เขียนได้ใช้เป็นการนำเข้าสู่รายละเอียดของเรื่อง “การศึกษาแนวพุทธ” โดยขยายความเกี่ยวกับ “ความจริงของธรรมดา” หรือ “ความเป็นธรรมดาของธรรมชาติ” ก่อนที่จะชี้ให้เห็นว่า “การศึกษาแนวพุทธ” คือ การพัฒนาบุคคลบนพื้นฐานของธรรมดา สอนให้คนมองเห็นชีวิตตรงตามความเป็นจริง โดยเริ่มจากการมองเห็นชีวิตของมนุษย์ว่าเป็นอย่างไร ต่อจากการรู้และเข้าใจความเป็นจริงแล้ว จึงจัดการศึกษาแนวพุทธ ซึ่งเป็นการพัฒนาบุคคลให้สอดคล้องกับความจริง หรือจัดระบบพัฒนาบุคคลให้บุคคลอยู่ได้อย่างดี ท่ามกลางความเป็นจริงของ

²² เพิ่งอ้าง, หน้า ๘๒ – ๘๓.

²³ เพิ่งอ้าง, หน้า ๘๓ – ๘๕.

²⁴ เนื้อหาในตอนนี้ ผู้เขียนยังได้ให้รายละเอียดอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น กินอย่างไรให้เป็นไตรสิกขา เอาปัญญากับจิตใจมาช่วยในการฝึกศีล วินัยคือจัดตั้งวิถีชีวิตแห่งไตรสิกขา ทำไมในการศึกษาขั้นพื้นฐาน ท่านเริ่มต้นโดยเอาศีลเป็นที่บูรณาการไตรสิกขา มอง Child – Centered Education อย่างไร เพิ่งอ้าง, หน้า ๘๖ - ๑๑๘.

ธรรมดาหรือท่ามกลางสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่เป็นความจริง ซึ่งไม่ใช่เรื่องการศึกษาข้อบัญญัติหรือคำสั่งต่าง ๆ²⁵ ดังรายละเอียดในหนังสือเล่มนี้ คือ

สู่การศึกษาแนวพุทธ

ใน “สู่การศึกษาแนวพุทธ” ผู้เขียนเริ่มจากการนำเสนอว่า การศึกษาแนวพุทธมี ๒ ระดับ คือ ระดับที่ ๑ เป็นการศึกษาที่ “รูปแบบ” หมายความว่า เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่อยู่ในสังคมหรือชุมชน ซึ่งต้องมีวิถีชีวิตที่สืบทอดกันมาโดยวัฒนธรรม ที่ลงตัวตามที่สังคมนั้นถือว่าดี ส่วนระดับที่ ๒ คือ การศึกษา “ตัวตนที่แท้จริง” ได้แก่ ความเป็นจริงตามธรรมชาติของธรรมชาติที่อยู่ลึกลงไปอีกทีหนึ่ง ซึ่งเป็นความจริงที่เป็นของกลาง ไม่ขึ้นกับประเทศชาติหรือวัฒนธรรม นั่นคือ ในระดับกว้างที่สุด คือ ตัวหลักการที่สอดคล้องกับความเป็นจริงตามธรรมชาติของธรรมชาติ เราจัดกระบวนการของการศึกษาที่ช่วยให้บุคคลได้เรียนรู้เกี่ยวกับผลตามธรรมชาติของความจริงนั้น เรียกว่า “การศึกษาแนวพุทธ” เมื่อพิจารณาให้แคบเข้ามาหรือในแง่ของรูปแบบ เราจะจัดให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมของสังคม หรือวัฒนธรรมไทยที่กำหนดให้คนที่เป็นชาวพุทธต้องเป็นอย่างไร ก็จัดการศึกษา ปรับปรุง หรือพัฒนาต่อไป การศึกษาในระดับที่ ๑ หรือการศึกษารูปแบบ ซึ่งเป็นเรื่องของวัฒนธรรมนี้ การจัดการศึกษาจะต้องแก้ไข ปรับปรุงให้มีความเจริญก้าวหน้า มิฉะนั้น จะกลายเป็นวัฒนธรรมประเภทปกป้องตัว หรือเป็นวัฒนธรรมแบบตั้งรับ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมแบบที่ไม่อาจจะเจริญก้าวหน้าไปได้²⁶

ผู้เขียนย้ำถึงความเป็นจริง หรือความเป็นธรรมชาติของธรรมชาติของชีวิตอีกครั้งว่า ชีวิตเรามี ๓ ด้าน คือ **ด้านที่หนึ่ง** คือ เรามีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม โดยการรับรู้และการกระทำ ซึ่งเป็นแดนของจิตทั้งหมด รวมอยู่ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม **ด้านที่สอง** คือ พฤติกรรมความสัมพันธ์กับโลกภายนอก มนุษย์เราจะมีพฤติกรรมความสัมพันธ์กับโลกภายนอกอย่างไร เกิดจากเจตจำนง มีความตั้งใจ โดยเบื้องหลังของเจตจำนงหรือความตั้งใจนั้น ประกอบด้วยแรงจูงใจและคุณสมบัติต่าง ๆ ในจิตใจ ทั้งที่เป็นฝ่ายดีและฝ่ายร้าย เป็นตัวปรุงแต่งให้แสดงออกทางพฤติกรรมและการรับรู้ทางอินทรีย์ ส่วนนี้เป็นแดนของจิตใจ และ**ด้านที่สาม** การที่มนุษย์เราจะสื่อสารและมีพฤติกรรมที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมหรือโลกภายนอกได้มากหรือน้อยอย่างไร และมีสภาพทางจิตใจเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับความรู้ ฉะนั้น ความรู้จึงเป็นตัวการที่ทำให้สภาพจิตใจเปลี่ยนแปลงไป และเป็นตัวจำกัดหรือขยายขอบเขตของพฤติกรรม มนุษย์เราทำอะไร ทำต่ออะไร หรือทำได้แค่ไหนนั้น ก็อยู่ที่ **ความรู้หรือปัญญา** ก่อนที่จะสรุปว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ มนุษย์จึงต้องพัฒนาหรือได้รับการพัฒนาใน ๓ ด้าน ดังกล่าว เพื่อที่จะดำรงและดำเนินชีวิตให้อยู่ไปได้อย่างดี

นอกจากนี้ ยังได้ขยายความต่อไปว่า การศึกษาเกี่ยวกับสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การศึกษา **อินทรีย์สังวร** หรือการรู้จักใช้อินทรีย์ คือ คุให้เป็น ฟังให้เป็น คุให้มีความรู้ มีสติ ไม่ปล่อยใจให้ไหลไปตามความยินดี ยินร้าย ความชอบหรือความชัง การศึกษา **ปัจจัยปฏิเสวนา** หรือการเสพบริโภค คือ การเสพบริโภคสิ่งทั้งหลายด้วยความรู้ความเข้าใจ ด้วยปัญญา รู้ว่าเป็นการเสพบเพื่อประโยชน์ที่แท้สำหรับชีวิต ไม่ใช่การเสพบริโภคเพื่อความอร่อย สนุกสนาน หรือความโก้เก๋ การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องสำคัญของมนุษย์ คือ **สัมมนาอาชีวะ** หรือการเลี้ยงชีพ การประกอบ

²⁵ เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๒๒ - ๑๒๓.

²⁶ เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๒๔ - ๑๓๐.

สัมมาชีพเป็นเรื่องใหญ่ของสังคมมนุษย์ อาชีพทุกอาชีพมีจุดมุ่งหมายในการแก้ไขปัญหาวิตชีวิตสังคม และเพื่อการสร้างสรรค์ การประกอบอาชีพจึงต้องทำอย่างถูกต้องตามวัตถุประสงค์ของอาชีพนั่น ๆ และนับเป็นสิ่งที่สำคัญในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์เราต้องมีความรู้ที่ถูกต้อง และประการสุดท้าย คือ การศึกษาหลักการ กฎ กติกา หรือระบบระเบียบที่กำกับชุมชนให้อยู่ร่วมกันได้ หรือ การศึกษา ปาฏิโมกข์ การศึกษาปาฏิโมกข์จึงเป็นศีลหรือการศึกษาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่ช่วยให้สังคมมีความมั่นคง ปลอดภัย และมีชีวิตอยู่ร่วมกันได้ และสรุปว่า เรื่องของศีลจึงเป็นการศึกษาที่เริ่มตั้งแต่ในบ้าน คือเกิดมาแล้วก็ต้องรู้จักเป็นอยู่อย่างดี และรู้จักการอยู่ร่วมกับพ่อแม่พี่น้อง รวมทั้งการมีความรู้เกี่ยวกับความหมายและคุณค่าที่แท้ของสิ่งต่าง ๆ เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ฯ²⁷

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าแนวทางการศึกษาหรือการพัฒนาคนแนวพุทธ จะเป็นการพัฒนาคนให้รู้จักเป็นอยู่ได้อย่างดี โดยสอดคล้องกับความจริงของชีวิตที่เป็นไปตามความเป็นธรรมชาติของธรรมชาติ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งจะต้องพัฒนาไปด้วยกันอย่างเป็นระบบ หรือบูรณาการอยู่ในระบบไตรสิกขา แต่ในการวัดหรือประเมินผลของการพัฒนา กลับจะต้องวัดจาก ภาวนา ๔ เพราะต้องการความชัดเจนในการวัดในแต่ละด้าน คือ กายภาวนา ซึ่งเป็นการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่เป็นทางกายภาพ หรือเป็นวัตถุ สีลภาวนา หรือการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม หรือความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ รวมทั้งสัตว์ทั้งหลาย จิตตภาวนา การพัฒนาจิตใจ ซึ่งอาศัยสมาธิเป็นตัวแกนในการฝึก และมีบทบาทหรือการแสดงออกทางเจตจำนง และสุดท้าย คือ ปัญญาภาวนา คือการพัฒนาด้านปัญญา สติปัญญา ความรู้ความเข้าใจ รวมทั้งการคิดได้หรือหยั่งเห็นได้ ในตอนท้าย ผู้เขียนสรุปไว้ให้เห็นว่า การปฏิบัติจริงหรือในการศึกษาเป็นไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา แต่ในการวัดผล ซึ่งต้องการดูให้ชัดเจน จึงแยกดูเป็น ๔ ด้าน หรือ การใช้ภาวนา ๔²⁸

สำหรับการสอนและการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับ สมาธิ นั้น ผู้เขียนเสนอว่า “...สมาธิ คือ ด้านจิตใจ ในที่นี้ สมาธิเป็นตัวแทนของคุณสมบัติทางจิตใจทั้งหมด... ...ให้มุ่งไปทางกิจกรรม... เรื่องนี้โบราณทำมาดีแล้ว โบราณเน้นสวดมนต์ เพราะอะไร เพราะสวดมนต์เป็นการโยงไปถึงพฤติกรรม ช่วยให้เรียบร้อยด้วย แต่ในเวลาเดียวกันการสวดมนต์ก็ช่วยทำให้จิตใจสงบ... ...สวดมนต์นี้จะต้องเน้นในแง่กิจกรรม แล้วให้ไปเชื่อมกับสมาธิ คือ เรื่องจิตใจแล้วโยงไปให้ถึงปัญญา...”²⁹ สาระสำคัญอีกประการหนึ่งของสมาธิ คือ การไม่คิดในรูปแบบ สมาธิเป็นเพียงวิธีที่จะช่วยในการฝึกจิต จุดมุ่งหมายอยู่ที่การพัฒนาในจิตใจ สมาธิเป็นเรื่องของการพัฒนาชีวิตให้ก้าวไปในมรรค ซึ่งประสานกันกับองค์ประกอบทุกด้านในมรรค เราจะต้องศึกษาโดยฝึกฝนการพัฒนาชีวิตทั้งใน ๓ ด้าน เมื่อเราเจอกับความทุกข์ และเกิดความคิดในทางปัญญา หรือที่เรียกว่า มีโยนิโสมนสิการ เมื่อเจอกับความทุกข์ เท่ากับได้ทดสอบว่าเราสามารถผ่านความทุกข์ไปได้หรือไม่ คนเราจะพัฒนาและเจริญไปได้ด้วยการเจอกับความทุกข์ยาก เท่ากับเราได้ฝึกตัวเองในการแก้ไขปัญห ทำให้เรามีความเข้มแข็งขึ้นด้วยปัญญา และพัฒนาความสามารถในการแก้ไขปัญห ซึ่งช่วยให้ชีวิตพัฒนามากขึ้น มีชีวิตที่ดีขึ้น เมื่อปัญญามา ความทุกข์ก็จะกลายเป็นความสุข เพราะเราเกิดปัญญา คนฉลาดจึง

²⁷ เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๓๓ - ๑๓๖.

²⁸ เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๓๖ - ๑๔๐.

²⁹ เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๔๑ - ๑๔๔.

สามารถหาความสุขจากความทุกข์ได้ สมานในแบบของพุทธศาสนาจึงเป็นสมานในระบบไตรสิกขา ซึ่งต้องอิงอาศัยไปด้วยกันกับพฤติกรรมและปัญญา³⁰

พุทธวิธีในการสอน

ในหนังสือเรื่อง **พุทธวิธีในการสอน** มีเนื้อหาที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ทั้งสำหรับนักศึกษา ครูบาอาจารย์ และนักการศึกษา นั่นคือ เนื้อหาที่เกี่ยวกับปรัชญาพื้นฐานหรือหลักการและวิธีการสอนในพระพุทธศาสนาและของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีรายละเอียดทั้งที่เกี่ยวกับภารกิจสำคัญของการศึกษา ทศนคติที่ถูกต้องเกี่ยวกับการศึกษา หลักทั่วไปเกี่ยวกับการเรียนการสอน คุณสมบัติของผู้สอน รูปแบบ ลีลา วิธีการ ตลอดจนอุปมาและกลวิธีในการสอน เนื้อหาและการอธิบายในรายละเอียดของหนังสือเล่มนี้ ล้วนแล้วแต่สามารถนำมาใช้เป็นประโยชน์ทั้งต่อผู้เรียน ผู้สอน และนักการศึกษาได้เป็นอย่างดี

ผู้เขียนได้เกริ่นนำไว้ว่า ปราชญ์และพุทธศาสนิกชนนิยมนามานามพระพุทธเจ้าของเราว่า เป็นพระบรมศาสดา หรือพระบรมครู ซึ่งแปลว่า เป็นพระศาสดาผู้ยอดเยี่ยม หรือผู้เป็นยอดของครู ทั้งยังมีบทพุทธคุณที่สรรเสริญพระพุทธคุณว่า เป็นสารถิฝักคนได้ไม่มีใครยิ่งกว่า

ตามหลักพระพุทธศาสนา ปรัชญาพื้นฐานหรือปรัชญาการศึกษาของศาสนาพุทธ ถือว่า ในการดำรงชีวิตของมนุษย์นั้น ความขัดข้องแปรปรวน ความเดือดร้อนลำบาก ความเจ็บปวด ความสูญเสีย ความพลัดพราก และปัญหาชีวิตต่าง ๆ ซึ่งเราเรียกรวม ๆ กันว่า ความทุกข์ นั้น เป็นสิ่งที่มิอยู่ และมนุษย์จะต้องยอมรับในความจริงข้อนี้ ดังนั้น ชีวิตที่เป็นอยู่อย่างดีและมีความสุขที่สุด คือ ชีวิตที่กล่าวรับรู้ต่อความทุกข์หรือปัญหาทุกอย่าง ต้องมีทศนคติที่ถูกต้องเกี่ยวกับปัญหาเหล่านั้น และมีวิธีการที่จะจัดการแก้ไขปัญหาดัง ๆ เหล่านั้นด้วยวิธีการที่ถูกต้อง

สิ่งที่พระพุทธศาสนาสอนเป็นข้อแรก คือ **ความทุกข์** ซึ่งเป็นปัญหาที่มนุษย์พึงรับรู้และจัดการแก้ไข ปัญหาได้อย่างถูกต้อง และถือว่าภารกิจของพระพุทธศาสนาและระบบการศึกษาของพระพุทธศาสนาก็คือ การช่วยเหลือมนุษย์ให้แก้ไขปัญหของตนได้ ประการต่อมา ความทุกข์ ความเดือดร้อน หรือปัญหาชีวิตนานาประการของมนุษย์นั้นเกิดจาก **ตัณหา** ซึ่งได้แก่ความอยาก ความต้องการ ความเห็นแก่ตัว ตัณหาทำให้มนุษย์มีทัศนคติต่อสิ่งต่าง ๆ ที่คลาดเคลื่อนไปจากที่เป็นจริง และเป็นความคลาดเคลื่อนในรูปแบบต่าง ๆ กัน ตามระดับความอยากและความยึดติดของตนเองต่อสิ่งนั้น ๆ เมื่อมีทัศนคติที่คลาดเคลื่อนไปจึงทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในตนเอง และความขัดแย้งระหว่างตนเองกับผู้อื่น นำไปสู่การปฏิบัติหรือการจัดการด้วยอำนาจของความอยากหรือความยึดติดของตนเอง แทนที่จะเป็นการจัดการตามที่สมควรจะเป็น และโดยเหตุโดยผลที่แท้จริง ในขณะที่ ตัณหาเกิดจากความไม่รู้ ไม่เข้าใจ หรือการไม่สามารถมองเห็น สิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น รวมทั้งการมีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างไม่ถูกต้อง เรียกว่า **อวิชชา** และอวิชชาเป็นเหตุให้เราไม่ได้จัดการกับสิ่งนั้น ๆ ตามที่สมควรจะเป็น หรือจัดการตามเหตุผลที่บริสุทธิ์ ดังนั้น การที่จะแก้ไขปัญหาหรือแก้ความทุกข์ให้ได้จึงจำเป็นต้องเริ่มจากการกำจัดอวิชชา พร้อมทั้งสร้างวิชาให้เกิดขึ้น ภารกิจสำคัญของการศึกษาก็คือ การฝึกอบรมหรือพัฒนาบุคคลให้พัฒนาปัญญา ให้บุคคลเกิดความรู้ความเข้าใจในข้อเท็จจริงและสภาวะของสิ่งทั้งหลาย มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง ปฏิบัติและจัดการกับสิ่งทั้งหลายตามที่ควรจะเป็น เพื่อให้เกิดเป็น

³⁰ เพ็งอึ้ง, หน้า ๑๔๕ - ๑๕๐.

ประโยชน์แก่ตน คือ การมีชีวิตอยู่อย่างสำเร็จผลอย่างดีที่สุด มีจิตใจเป็นอิสระ มีสุขภาพจิตสมบูรณ์ และเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น คือ สามารถช่วยสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ชนทั้งหลายที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมได้³¹

ต่อจากนั้น ผู้เขียนได้นำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับการสอน โดยเริ่มจากการนำเสนอเรื่อง “คุณสมบัติของผู้สอน” ซึ่งประกอบด้วย บุคลิกภาพ ทั้งที่เป็นคุณสมบัติภายนอก และคุณสมบัติภายใน คือ

บุคลิกภาพ ซึ่งอธิบายหรือพรรณนาจากบุคลิกภาพของพระพุทธเจ้า คือ การมีพระมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ การมีพระสุรเสียงไพเราะ การมีพระอากัปกิริยารายาททุกอย่างทั้งงดงามน่าเลื่อมใส **คุณธรรม** ซึ่งผู้เขียนได้นำเสนอเฉพาะคุณธรรมที่เป็นพระพุทธคุณ ๓ คือ **พระปัญญาคุณ** ซึ่งเป็นพระปัญญาคุณที่เกี่ยวกับงานสอน ได้แก่ ทศพลญาณ และปฏิบัติ **พระวิสุทธิคุณ** หรือความบริสุทธิ์ซึ่งเป็นพระคุณสำคัญที่ทำให้ประชาชนเชื่อถือและเลื่อมใส ได้แก่ การเป็นผู้หลุดพ้นจากอาสวกิเลสทั้งปวง การเป็นผู้ที่ทำได้อย่างที่สอน การเป็นผู้มีความบริสุทธิ์พระทัยในการสอน และ**พระกรุณาคุณ** อาศัยพระกรุณาธิคุณ จึงทำให้พระพุทธเจ้าเสด็จออกประกาศพระศาสนาโปรดสรรพสัตว์ และทำให้พระคุณ ๒ ประการแรก คือพระปัญญาคุณและพระวิสุทธิคุณเป็นที่ปรากฏและเป็นประโยชน์แก่ชาวโลกอย่างแท้จริง นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้สรุปคุณสมบัติที่ควรสังเกตของพระพุทธเจ้าไว้ คือ ทรงสอนสิ่งที่จริงและเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง ทรงรู้และเข้าใจสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์ ทรงสอนด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำสอนเป็นที่ตั้ง ทรงทำได้จริงอย่างที่สอน เป็นตัวอย่างที่ดี ทรงมีบุคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้เข้าใจซัดสนิทสนม และพึงพอใจ ได้ความสุข และทรงมีหลักการสอนและวิธีการสอนยอดเยี่ยม³²

สำหรับเรื่อง “หลักทั่วไปในการสอน” นั้น ผู้เขียนนำเสนอเนื้อหาโดยเริ่มจากเรื่อง “เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน” “เกี่ยวกับตัวผู้เรียน” และ “เกี่ยวกับตัวการสอน” ก่อนที่จะนำเสนอเรื่อง ลีลาการสอน และ การสอนแบบต่าง ตามลำดับ

ในเรื่องเกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน ผู้เขียนนำเสนอโดยอธิบายว่า ในการสอน ผู้สอนจะต้องสอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่าย หรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เข้าใจได้ยาก สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับขั้น และต่อเนื่องกันเป็นสายลงไป ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง หรือให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ตรง สอนให้ตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง โดยคุมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่วกวน ไม่ไขว้เขว และไม่ออกนอกเรื่อง สอนอย่างมีเหตุผลและตรงตามจนเห็นจริงได้ หรือ สนิทานั่ง สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ เพื่อให้ผู้เรียนเรียนรู้และได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ผู้สอนรู้ และสอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่ผู้เรียนจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวของผู้เรียนเอง³³

ในเรื่องเกี่ยวกับตัวผู้เรียน ผู้เขียนชี้ให้เห็นว่า **ประการแรก** ผู้สอนจะต้องรู้ คำนี้ถึง และสอนให้เหมาะสม ตามความแตกต่างระหว่างบุคคล เช่น คำนี้ถึงจิริต ๖ คือ รากจิริต โทสจิริต โมหจิริต ศรัทธาจิริต พุทธิจิริต และวิตกจิริตของแต่ละบุคคล รวมทั้งพื้นฐานหรือระดับความรู้ความสามารถของบุคคล ซึ่งแตกต่างกันไป ดังที่พระพุทธเจ้าได้จำแนกบุคคลและเปรียบเทียบกันบ้าง ๔ ประเภท **ประการที่สอง** ผู้สอนจะต้องปรับวิธีสอนและผ่อนปรนให้เหมาะกับ

³¹ เพ็งอ้าง, หน้า ๑๗๕ - ๑๗๖.

³² เพ็งอ้าง, หน้า ๑๗๖ - ๒๐๘.

³³ เพ็งอ้าง, หน้า ๒๑๐ - ๒๑๑.

บุคคล ซึ่งอาจจะใช้วิธีการที่ต่างกัน แม้ว่าจะเป็นการสอนในเรื่องเดียวกันก็ตาม **ประการที่สาม** นอกจากจะคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลดังกล่าวมาแล้ว ผู้สอนจะต้องคำนึงถึงความพร้อม คสวามสุกงอม ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ หรือญาณของผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นราย ๆ ไปด้วยในแต่ละคราว **ประการที่สี่** ผู้สอนจะต้องสอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ชัดเจน แม่นยำ และได้ผลจริง **ประการที่ห้า** คือ ผู้สอนจะต้องดำเนินการสอนให้เกิดความรู้สึกรู้ว่า ผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกันในการแสวงหาความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็นและมีโอกาสได้โต้ตอบกันโดยเสรี **ประการที่หก** จะต้องเอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นราย ๆ ไปตามควรแก่กาลเทศะและเหตุการณ์ และ**ประการที่เจ็ด** ผู้สอนจะต้องช่วยเหลือเอาใจใส่ผู้ที่ด้อยกว่า หรือผู้ที่มีปัญหา³⁴

เรื่องเกี่ยวกับตัวการสอน ผู้เขียนชี้ให้เห็นว่า ในการสอนนั้น การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก เพราะอย่างน้อย การเริ่มต้นที่ดีก็เป็นเครื่องช่วยดึงดูดความสนใจ และนำเข้าสู่เนื้อหาได้ ต้องสร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เฟิดเฟิลิน ไม่ตึงเครียดและไม่อึดอัด และให้เกิดริแก่ผู้เรียน เป้าหมายการสอนที่มุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ โดยไม่กระทบต่อตนและผู้อื่น ไม่มุ่งยกตนหรือมุ่งเสียดลีใคร ๆ ในการสอน จะต้องสอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ด้วยความรู้สึกรู้ว่าเป็นเรื่องที่จริงจัง มีคุณค่า และมองเห็นความสำคัญของผู้เรียน รวมทั้งเป็นการสอนที่ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ใช้ภาษาที่สละสลวย เข้าใจง่าย และชวนให้สบายใจ³⁵

ในหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนได้นำเสนอ **ลีลาการสอน** โดยอธิบายว่า การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้งจะดำเนินไปจนถึงผลสำเร็จโดยมีคุณลักษณะหรือที่เรียกว่าลีลาการสอน รูปแบบต่าง ๆ คือ **สันทสนา** คือ อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปให้เห็นกับตา **สมาปทา** จูงใจให้เห็นจริงด้วย หรือชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ **สมุตเตชนา** เร้าใจให้แกวักถั่ว บังเกิดกำลังใจ หรือปลุกให้อุตสาหะแข็งขัน และ **สัมปหังสนา** คือ ชโลมใจให้เข้มขึ้น ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับการปฏิบัติ³⁶

สำหรับ **วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า** ผู้เขียนได้สรุปวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่สำคัญหรือพบบ่อย ซึ่งมี ๔ รูปแบบด้วยกัน คือ **แบบสาถักจนา หรือสนทนา** ซึ่งเป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้าสนทนากับผู้ที่มาเฝ้า โดยเฉพาะกรณีที่มีผู้มาเฝ้าหรือมาพบ ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาใน พระศาสนา หรือยังไม่เข้าใจในหลักธรรม **แบบบรรยาย** การสอนแบบนี้ ทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่หรือในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีพระสงฆ์หรือประชาชนจำนวนมากรับฟัง และผู้ฟังส่วนมากเป็นผู้มีความเลื่อมใส และมีพื้นความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักธรรมบ้างแล้ว **แบบตอบปัญหา** เป็นวิธีที่พระพุทธองค์ใช้วิธีการพิจารณาคุณลักษณะของปัญหา ก่อน และใช้วิธีตอบให้เหมาะสมกับลักษณะของปัญหานั้น เช่น ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมา ปัญหาที่ฟังย้อนถามก่อน แล้วจึงแก้ หรือปัญหาที่ต้องมีการแยกแยะตอบ ฯลฯ และ **แบบวางกฎข้อบังคับ** กรณีที่มีภิกษุกระทำความผิด แล้วพระสงฆ์หรือประชาชนเล่าลือกัน มีการโทมนาดิเคยน หรือมีผู้นำความมาราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จะทรงเรียกประชุมสงฆ์เพื่อสอบถามพระภิกษุผู้กระทำความผิด จนเจ้าตัวรับว่าเป็นความสัตย์จริงแล้ว พระองค์จะทรงดำหนิ ชี้แจงผลเสียหายที่เกิดกับส่วนรวม พรรณาถึงผลร้ายของความ

³⁴ เพ็งอ้ง, หน้า ๒๑๑ - ๒๑๗.

³⁵ เพ็งอ้ง, หน้า ๒๑๗ - ๒๒๑.

³⁶ เพ็งอ้ง, หน้า ๒๒๒.

ประพจน์ที่ไม่ดี พร้อมทั้งประโยชน์หรือผลดีของการประพจน์ที่ติงามแล้ว จะทรงแสดงธรรมกถาที่สมควรและเหมาะสมกับเรื่องนั้น จากนั้นจึงทรงบัญญัติเป็นข้อสิกขาบทขึ้น³⁷

นอกจากนี้ ผู้เขียนยังได้สรุปและอธิบายถึงกลวิธีและอุบายต่าง ๆ ที่ใช้ในการประกอบการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการสอนหลายประการ ได้แก่ การยกอุทธาหรณ์ และเล่านิทานประกอบ การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา การใช้อุปมาประกอบการสอน การทำเป็นตัวอย่าง การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ การใช้อุบายเลือกคนและการปฏิบัติรายบุคคล การรู้จักจังหวะและโอกาส การใช้ความขัดแย้งในการใช้วิธีการสอน ซึ่งมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ การใช้วิธีการลงโทษและให้รางวัล รวมทั้งการใช้กลวิธีในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ซึ่งต้องอาศัยปฏิภาณ และการประยุกต์ใช้หลักและกลวิธีต่าง ๆ เฉพาะครั้งเฉพาะคราว

หนังสือชื่อ **รู้หลักก่อน แล้วศึกษา และสอนให้ได้ดี** นี้ นอกจากจะได้นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะเนื้อหาเกี่ยวกับ **การศึกษา** ทั้งที่เกี่ยวกับหลักการ ระบบและวิธีการ ในการเรียนการสอนตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว พระคุณเจ้าพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ผู้เขียน ยังเป็นผู้ที่มีพร้อมทั้งความเป็นนักวิชาการ นักการศึกษา นักเขียน และนักเทศน์ ทำให้หนังสือเล่มนี้ไม่ได้เป็นเพียงหนังสือธรรม ไม่ใช่ตำราการศึกษา และไม่ใช่นิพนธ์จิตวิทยาทั่วไป หากแต่เป็นหนังสือที่ให้ประโยชน์และอรรถรสทั้งความรู้ทางธรรมและทางการศึกษา พร้อม ๆ กับความรู้ความเข้าใจที่ผู้อ่านสามารถทำความเข้าใจและนำมาประยุกต์ใช้ในการเป็นนักศึกษา การเป็นผู้สอน การเป็นนักการศึกษา เท่า ๆ กับการนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตของชาวพุทธตามหลักการที่ถูกต้องของพระพุทธศาสนา และการเป็นผู้ใช้ชีวิตตามวิถีชีวิตแนวพุทธอย่างแท้จริง

³⁷ เพ็งอึ้ง, หน้า ๒๒๕ - ๒๒๗.